

NIJOLĖ LIETUVNINKAITĖ

Kauno technologijos universiteto biblioteka, K. Donelaičio 20, 3682 Kaunas, Lietuva

LIETUVOS KALENDORIAI 1904–1917 METAIS

Panaikinus lietuvių spaudos draudimą, pakito visuomeninės ir kultūrinės Lietuvos sąlygos. Jos, nepaisant cenzūros ir kitų carinės valdžios apribojimų, sudarė palankesnę erdvę nacionalinės spaudos atgimimui ir raidai. Lietuviai steigė savo draugijas, mokyklas, bibliotekas, knygynus. Tai skatino knygų paklausos didėjimą ir jų leidimą švietimo tikslais. Aptariamu 1904–1917 m. laikotarpiu daugiausia buvo leidžiama mokslo populiarinimo ir mokomųjų knygų. Tačiau didžiausią paklausą turėjo kalendoriai. Jie labiausiai atitiko masinio skaitytojo lektūros poreikius. Pagrindiniai kalendorių leidėjai susitelkė Vilniuje, Kaune ir Seinuose. Tuo metu čia kūrėsi pirmosios knygų leidimo draugijos ir bendrovės, spaustuvės. Keli kalendoriai buvo išleisti Biržuose, Panevėžyje, Salantuose. Iki 1918 m. kalendorius rengė ir leido įvairios draugijos, knygynai, periodinių leidinių redakcijos, privatūs leidėjai. Pirmiausia jie siekė švietėjiškų, o ne komercinių tikslų. Tuo Lietuvos kalendoriai skyrėsi nuo Latvijoje ar kitur leidžiamų lietuviškų kalendorių. Leidybos raidai pakenkė 1915 m. rudenį prasidėjusi kaizerinė okupacija. Ji nutraukė arba laikinai sustabdė daugumos kalendorių leidimą, kuris atsigavo tik paskutiniais karo metais. Kontrolinio sąrašo „Knygos lietuvių kalba, 1905–1917“ (V., 1977) ir kitais nacionalinės bibliografijos duomenimis, Lietuvoje 1904–1917 m. pasirodė daugiau kaip 40 pavadinimų, Mažojoje Lietuvoje – 14, JAV – 20, Latvijoje – 17, Rusijoje – 10 lietuviškų kalendorių. Ši statistika rodo, kad pačioje Lietuvoje kalendorių buvo leidžiama daugiausiai. Geriausias šio laikotarpio kalendorių leidimo tradicijos buvo tęsiamos ir brandinamos nepriklausomoje Lietuvoje.

Tuo metu gerokai padidėjo ir skaitytojų būrys: ūkininkai, darbininkai, profesinių ar ekonominių draugijų nariai, inteligentai, moksleiviai noriai skaitė knygas. Kalendorius galėjo pasirinkti skirtingų politinių ar religinių pažiūrų skaitytojai. Lietuviškus kalendorius platino patys leidėjai, knygynai, pavieniai asmenys ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų, o Marijos Šlapelienės knygynas Vilniuje palaikė ryšius su platintojais Rusijoje ir kitose šalyse. Kalendorių tira-

1 pav. 1907 m. Kauno kalendorius

P. Matulionis „Viltyje“ rašė, jog „gana laikytis supelėjusios nuomonės, kad kalendorius galis pavaduoti lietuvių šeimynai taip gausią ir puikią lietuvišką raštiją“¹. Jis kritikavo kalendorių turinio įvairovę – „mišrios raštijos kirbinę“ – ir siūlė palikti jiems tik informacinę funkciją. Toks kalendorius, P. Matulionio nuomone, turėjo būti ir naudingesnis, ir pigesnis. Išsamią apžvalginę lietuviš-

žai svyravo nuo 500 („Vargonininkų kalendorius“) iki 75 000 („Dieve, padėk“) egzempliorių. Reguliariau ėję „Žiburio“, „Kauno kalendorius“, „Vilniaus kalendorius“ buvo spausdinami vidutiniškai 10 000–15 000 egz. tiražu. Be knygos tipo kalendorių, paklausą taip pat turėjo Vilniaus ir Kauno knygynų leidžiami sieniniai nuplėšiami kalendoriai. Kalendorių leidimo reikšmę 1904–1917 m. patvirtina jų reklama ir dažnos recenzijos lietuvių spaudoje. Vaclovas Biržiška ir Povilas Matulionis mėgino apibendrinti kalendorių leidybą ir įvertinti jų turinį.

¹ Matulionis P. Dar žodis apie Lietuvos kalendorius // Viltis. 1908, sausio 30 (vasario 22).

kų kalendorių recenziją 1914 m. paskelbė V. Biržiška². Jis atkreipė dėmesį į dvejopą kalendorių pobūdį: komercinį ir švietėjišką. V. Biržiška kritikavo kalendoriuose spausdinamus „oro spėjimus“, katalikų leidinių tendencingumą. V. Biržiška pabrėžė, kad leidėjai privalėtų labiau rūpintis kalendorių turiniu, nes daugumai kaimo skaitytojų jie yra „beveik vieninteliu dvasios maistu“. Kiti recenzentai nemažai dėmesio skyrė įvairių kalendorių analizei.

Renkant medžiagą straipsniui, *de visu* peržiūrėta dauguma 1904–1917 m. Lietuvos kalendorių. Juos aptarsime atsižvelgdami į leidimo vietas, o pagrindinėse jų dominavo įvairūs leidėjai: Vilniuje – knygynai, bendrovės, privatūs leidėjai, Kaune – draugijos. Lietuvoje leisti kalendoriai išlaikė tradicinę nuo Lauryno Ivinskio „Metskaitlių“ prigijusią struktūrą: kalendariumą ir priedą. Pastarąjį dažniausiai sudarė literatūros, informacinis ir komercinės reklamos skyriai. Priklausomai nuo leidėjų tikslų ir materialinių galimybių bei sudarytojų profesionalumo kalendoriai skyrėsi tiek turinio lygiu, tiek estetinė ir poligrafinė išvaizda. Daugiausia identiškų bruožų turėjo kalendariukai, todėl juos tikslinga apžvelgti bendrai. Kalendariume paprastai buvo aiškinama čia vartojamų simbolių reikšmė, pateikiama katalikų, stačiatikių, žydų kilnojamųjų religinių švenčių sąrašas, žymesnių pasaulio ir Lietuvos įvykių chronologinė lentelė. Daugiausia vietos užėmė sisteminis visų metų dienų sąrašas su šventėmis, vardadieniais, Saulės ir Mėnulio fazėmis, oro prognozėmis. Vienas pirmųjų nuo 1910 m. viso to atsisakė „Vilniaus kalendorius“ ir ėmė propaguoti meteorologijos žinias. Kalendariume buvo Saulės ir Mėnulio užtemimų prognozė, kartais – matų sistema. Tam laikotarpiui būdingas ir privalomas „Rusijos imperatoriškosios giminės“ sąrašas. Kalendariume pasitaikydavo ir kitokios medžiagos: patarimų ūkininkams, reklamos. Puslapis ar nedidelė skiltis prie sisteminio metų dienų sąrašo buvo paliekama užrašams. Kai kuriuose išlikusiuose kalendoriuose yra ir jų buvusių savininkų įrašų apie ūkio darbus, oro atmainas, šeimos gyvenimo įvykius. Juos skaitome lyg savotiškas namų kronikas.

KALENDORIŲ LEIDYBA VILNIUJE. XX a. pradžioje Vilniuje prasidėjo aktyvus lietuvių kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas. Čia steigėsi pirmosios lietuviškos spaustuvės, knygų leidimo bendrovės, knygynai, dienraštis „Vilniaus žinios“. Leidybinio darbo ėmėsi nemažai inteligentų. Vilniuje taip pat pirmavo kalendorių leidyba; čia 1904–1917 m. pasirodė pusė visų Lietuvos kalendorių. Daugiau kaip 20 pavadinimų kalendorius leido keli knygynai, „Žinyno“ ir „Švie-

---

² *Biržiška V.* Mūsų kalendoriai 1914 m. / *V.B* –ka // Lietuvos žinios. 1914, vasario 12 (25).

sos“ bendrovės, redakcijos bei privatūs leidėjai. Jie siekė patenkinti darbininkų, valstiečių, kūrybinės inteligentijos ir plačiosios visuomenės skaitymo poreikius.

Knygynų ir periodinių leidinių redakcijų kalendoriai. Vieną reikšmingiausių – „Vilniaus kalendorių“ – 1906–1909 m. leido Józefo Zawadzkiego firma, sudaryta iš knygyno ir spaustuvės. Vėliau (1910–1914) jį leido laikraščio „Lietuvos ūkininkas“ redakcija. Kalendorių redagavo Povilas Višinskis, Jonas Kriaučiūnas, Vladas Pauliukonis ir kiti. Visą laiką jį spausdino J. Zawadzkiego spaustuvė.

„Vilniaus kalendorius“ turėjo tradicinę struktūrą, o jo turinį lėmė leidėjų ir redaktorių tikslai. Pirmaisiais metais leidėjas stengėsi „įtikti lietuvių didžiūnai ir ne vieniems tik sodiečiams“. Pasikeitus leidėjui, „Lietuvos ūkininko“ redakcija 1910 metų kalendoriuje pabrėžė savo dėmesį kaimui ir ketino „suteikti savo skaitytojams tokius pasiskaitymus (eiles, pasakas, moksliškas žinias), kurie žadintų žmogaus protą, tobulintų jo dvasią, keltų supratimą, jog jis yra žmogus – lietuvis, o ne visų niekinamas ir žeminamas ištautėjęs vergas“. Redakcijai taip pat rūpėjo kalendoriaus paklausa, nes už vertingas pastabas žadėta atsilyginti skaitytojams nemokamu kitų metų kalendoriumi. „Vilniaus kalendoriaus“ tiražas 1908–1910 m. padidėjo nuo 2000 iki 10 000 egzempliorių. Dalis tiražo pradėta platinti ir JAV. V. Biržiška nurodo, kad 1911 metų „Vilniaus kalendorius“ išėjo 2 leidimais (7500 egz. skirta Lietuvai ir 3500 egz. – JAV)³. Taip pat skyrėsi kalendoriaus viršeliai ir komercinė reklama.

Per devynerius kalendoriaus leidimo metus svarbią vietą užėmė grožinės literatūros ir jos istorijos bei kritikos skyrius. Tarp kasmetinių autorių buvo Julija Žymantienė-Žemaitė, Jonas Kriščiūnas-Jovaras. Čia bendradariavo Lazdynų Pelėda, Jonas Biliūnas, Kostas Stiklius, Mykolas Biržiška. 1908 metų „Vilniaus kalendoriuje“ pirmą kartą išspausdinta J. Biliūno apysaka „Liūdna pasaka“. Be to, skaitytojai rado literatūros kritikos straipsnių apie V. Kudirkos, S. Daukanto, A. Vienažindžio, K. Donelaičio ir kitų kūrybą. Kalendorius propagavo rusų klasikų L. Tolstojaus ir M. Lermontovo kūrinius.

Daug dėmesio sudarytojai skyrė istorijos ir visuomenės temoms. 1908 metų „Vilniaus kalendoriuje“ jo redaktoriaus V. Pauliukonio straipsnis „Autonomija“, nagrinėjantis lietuvių tautos istorinį kelią, užėmė kone pusę viso leidinio. Kalendoriaus skaitytojai sužinojo apie A. Linkolną, Napoleoną ir kitas

³ *Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. 4, jr. 8206.*

garsias istorines asmenybes. Visuomenės aktualijų tema rašė Albinas Rimka, Andrius Bulota. Lietuvių visuomeninio gyvenimo įvykiai atsispindėjo 1912–1914 m. chronologinėse apžvalgose. „Vilniaus kalendorius“ bandė ugdyti skaitytojų filosofinį mąstymą, supažindino su antikos ir Rytų filosofų mintimis ir jų gyvenimu. Ne kartą iškelta kraštotyros medžiagos rinkimo svarba, duota ir metodikos patarimų. Kalendorius skleidė gamtos mokslų žinias, siekė sudominti kelionių aprašymais. Žemės ūkio skyriuje daugiausia bendradarbiavo zootechnikos žinių propaguotojas Motiejus Veitas, agronomas Jonas Kriščiūnas. Ūkininkams naudos davė straipsniai kooperacijos ar namų statybos klausimais. Sveikatos ir higienos tema rašė gydytojas Petras Avizonis. Kalendorius informavo apie lietuvių draugijas, mokyklas, spaudą ne tik tėvynėje, bet ir užsienyje. Skaitytojai sužinodavo apie pašto tvarką, prekymečius, įvairią demografiškos, ekonomikos, sveikatos statistiką iš viso pasaulio. Komerčinės reklamos skyriuje skelbėsi lietuvių įstaigos, įmonės, draugijos, leidiniai.

Tò meto spauda „Vilniaus kalendorių“ vertino skirtingai. Katalikų recenzentai kritikavo jį už „pirmėivišką“ kryptį. Gana kritiškai pasisakė Adomas Jakštas-Dambrauskas „Draugijoje“⁴. Jam pritarė Antanas Alekna „Vienybėje“⁵. Objektyviau atsiliepė V. Biržiška. Nepaisant silpnų leidinio bruožų, jam atrodė, kad „apskritai imant“, kalendoriaus turinys labai rimtas ir įdomus, nors nelabai įvairus“⁶. Optimistiškai ir lyriškai buvo nusiteikusi Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. Ji rašė, kad „Vilniaus kalendorius“ mokė kelti žemės ūkį, skatino pilietinį sąmoningumą, ragino pažinti savo krašto istoriją. Jos nuomone, „šis kalendorius kiekvieno lietuvių namuose bus ne tik laukiamas svečias, bet ir naudingas ir nuolat jam reikalingas draugas“⁷. Susipažinę su kalendoriaus turiniu, minėtomis ir kitomis recenzijomis, galime teigti, kad „Vilniaus kalendorius“ darė teigiamą įtaką savo skaitytojams, skatino savišvietą ir tautinę savimone. Jis subūrė įdomių bendradarbių būrį. „Vilniaus kalendorių“ iliustravo nuotraukos, rašytojų portretai, lietuvių dailės kūrinių reprodukcijos. Nuo 1911 m. jo viršelį puošė spalvinga tautinė juosta.

Žymaus Vilniaus knygyno savininkė M. Šlapelienė gavo kaizerinės okupacinės valdžios sutikimą keliems leidiniams, tarp jų ir kalendoriams. M. Šlapelienės knygynas kartu su J. Rinkevičiaus ir A. Rucevičiaus bendrove 1916 m.

⁴ Jakštas A. Mūsų kalendorinė literatūra / *Dr. // Draugija*. T. 30, Nr. 77/78 (1913), p. 149.

⁵ Alekna A. „Lietuvos ūkininko“ kalendorius / *A. Ramila // Vienybė*. 1912, gruodžio 11 (24).

⁶ Biržiška V. Mūsų kalendoriai...

⁷ Petkevičaitė-Bitė G. Vilniaus kalendorius / *P. G. // Lietuvos žinios*. 1912, gruodžio 1 (14).

pradėjo leisti du kalendorius. Apie 1916 metų „Ūkininkų kalendorių“ išsamesnių duomenų kol kas neaptikta, o kitas – „Lietuvos kalendorius“ – ėjo trejus metus. Pirmiausia šis kalendorius nagrinėjo karo metų problemas, nušvietė visuomeninį lietuvių gyvenimą okupacijos sąlygomis. 1917 metų „Lietuvos kalendorių“ be kalendariumo sudarė 3 skyriai: „Lietuvių gyvenimas“, „Valdžios žinios“ ir „Pasiskaitymai“. Pirmasis spausdino Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti (įsteigta 1914), „Žiburėlio“, „Žiburio“, Lietuvių mokslo draugijos, Vilniaus ir Kauno lietuvių gimnazijų veiklos apžvalgas. Kalendorius įdėjo ir žinomų visuomenės veikėjų (P. Kriaučiūno, G. Landsbergio-Žemkalnio ir kt.) nekrologus. Be to, šiame skyriuje buvo lietuvių draugijų ir įstaigų, įsikūrusių Vilniuje, adresai. „Valdžios žinių“ skyrius informavo apie geležinkelį, pašto, mokesčių tvarką. „Pasiskaitymuose“ buvo spausdinama Vinco Mykoliaičio-Putino, Juozo Mikuckio, Justino Strimaičio kūryba, vertimų pateikė Jurgis Talmantas. Kalendorius neapsiėjo be smulkių patarimų ūkininkams. 1918 metų „Lietuvos kalendorius“ taip pat daug dėmesio skyrė lietuviškoms draugijoms ir mokykloms, Lietuvos Tarybos veiklai. Šis kalendorius buvo skirtas plačiai visuomenei.

Matininkui Juozui Paketuriui ir spaudos draudimo metu veikėjui Jonui Kriaučiūnui priklausęs knygynas „Lietuva“ (įst. 1906) taip pat įsitraukė į leidybinę veiklą. Jis 1906 m. išleido vieną, 1907 metų „Lietuvos kalendorių“ (su visų lietuviškų knygų sąrašu). Didžiąją kalendoriaus dalį sudarė knygyno katalogas (tais pačiais metais išleistas ir atskiru leidiniu)⁸. Be to, dar buvo informacinis skyrius. V. Biržiška nurodo, kad antrasis kalendoriaus leidimas išėjo be katalogo⁹.

Ūkio, prekybos ir pramonės laikraščio „Žemdirbys“ redakcija 1909–1912 m. leido „Ūkininkų kalendorių“. Jis pasirodė 1910, 1912 ir 1913 m. Pirmųjų metų kalendorių parengė faktinis „Žemdirbio“ redaktorius Adolfas Vėgėlė. 1910 metų „Ūkininkų kalendorius“ išėjo tik 200 egz. tiražu¹⁰. Čia buvo keli A. Vėgėlės straipsniai apie Valstiečių banką, gyvulininkystę, trąšas bei įvairūs praktiniai patarimai, informacinis skyrius. „Ūkininkų kalendorių“ pajvairino vienas kitas eilėraštis ar prozos kūrinėlis. Kalendorius skelbė ūkininkams naują reklamą.

⁸ Katalogas cenzūros leistų knygų, gaunamų lietuviškame knygyne „Lietuva“. Vilnius, 1906. 128 p.

⁹ *Biržiška V.* Lietuvių bibliografija. D. 4, įr. 6274.

¹⁰ Ten pat, įr. 7730.

Knygų leidimo bendrovių bei organizacijų kalendoriai. Pėdsaką kalendorių leidyboje paliko ir bendrovė „Žinynas“, įkurta 1914 m. poeto Liudo Giros ir spaustuvės darbuotojo Antano Dirsės. „Žinyno“ leistus kalendorius redagavo pats L. Gira. Pirmasis „Mūsų kalendorius“ pasirodė 1914 m. ir gyvavo 3 metus. „Mūsų kalendorius“ stengėsi kuo plačiau apžvelgti kultūrinę ir politinę lietuvių panoramą. 1917 metų kalendoriaus skyrius „Lietuvos gyvenimas karo metu“ apėmė okupacinės valdžios potvarkius, lietuvių kultūros, švietimo, nacionalinio judėjimo ir Lietuvos nepriklausomybės klausimus. Kalendorius neaplenkė ir Lietuvos istorijos. Grožinei literatūrai „Mūsų kalendoriuje“ dažniausiai atstovavo poezija – K. Binkio, L. Giros, F. Kiršos ir kitų kūriniai. Kalendoriaus medžiagos didumą sudaro paties redaktoriaus L. Giros rašiniai. Dvejus metus (1916–1917) „Žinynas“ leido „Aušros Vartų kalendorių“, turėjusį paantraštę „Sodžiaus ir miesto lietuvių katalikų šeimynoms dovanėlė“. Kalendorius propagavo krikščionybės ir Katalikų bažnyčios istoriją. Šiek tiek vietos teko žemės ūkiui, sveikatos patarimams. Daugiau kalendorių „Žinyno“ bendrovė išleido atgavus Lietuvos nepriklausomybę. Vieną, 1907 metų kalendorių parengė knygų leidybos bendrovė „Šviesa“, veikusi 1905–1913 m. Vilniuje. Lietuvių socialdemokratų darbininkų partija (LSDP) išleido 1907 bei 1913 metų „Darbininkų kalendorių“. Autorei pavyko rasti tik 1907 metų kalendorių. V. Biržiška mini, kad jo tiražas siekė 10 000 egz. (iš jų 2000 konfiskuoti)¹¹. Kalendoriaus literatūrinę dalį spausdino A. Syrkinio, o informacinę – M. Kuktos spaustuvė. Jį redagavo Vincas Mickevičius-Kapsukas. „Darbininkų kalendoriuje“ taip pat bendradarbiavo Stasys Matulaitis, Vanda Didžiulytė, Zigmas Aleksa. Jie rašė apie darbininkų padėtį, profesines sąjungas, aiškino socializmo idėjas. Kalendoriaus turinį pagyvino revoliucinės dainos. Be to, čia buvo rekomenduojamas savišvietai skirtas bibliografijos sąrašas „Lavinimosi programa“, pateikiama informacinių žinių, reklamuojami „Šviesos“ bendrovės leidiniai.

Privačių leidėjų ir kiti kalendoriai. Žinomas knygų leidėjas ir spaudos darbuotojas Jonas Rinkevičius išleido 3 kalendorius. Tik vieną kartą pasirodė 1914 metų kalendorius „Juokai“. Jį sudarė tradicinis kalendariumas, humoro bei komercinės reklamos skyriai. Vienintelis „Juokų“ autorius buvo Matas Grigonis. Beveik visa medžiaga perspausdinta iš satyros ir humoro laikraščio „Garnys“. V. Biržiška recenzijoje pažymėjo, kad originalaus ir gero humoro „veiknieko nerandam“¹². Geriau pavyko 1911, 1913 ir 1914 metų kalendoriaus „Prie-

¹¹ Ten pat, įr. 6108.

¹² *Biržiška V. Mūsų kalendoriai...*

telius“ leidimas, nors jis nepasižymėjo turinio įvairove ir savitumu. J. Rinkevičius „Prietelių“ pradėjo leisti Seinuose (1911 m. rudenį jis persikėlė į Vilnių). 1911 metų kalendorius išėjo 4000 egz. tiražu¹³. Leidėjas 300 kalendoriaus egzempliorių paaukojo Rytų lietuviams, o 10% pelno skyrė Lietuviių mokslo draugijai¹⁴. „Prietelius“ pirmiausia informavo apie lietuvių įstaigas, įmones, spaudą, pašto tvarką, prekymečius, turėjo žemės ūkio skyrelį, spausdino lietuvių rašytojų kūrybą. Reikšmingiausias J. Rinkevičiaus leidinys – „Švyturio“ literatūros kalendorius-almanachas, skirtas 1912 ir 1913 metams. Pirmasis jo redaktorius – L. Gira, o antrasis – A. Vėgėlė. Kalendorių spausdino M. Kuktos spaustuvė. 1912 metų „Švyturio“ pratarinėje J. Rinkevičius ir L. Gira rašė, kad „nori duot naują lietuvių kalendoriaus-almanacho tipą – inteligentų kalendoriaus“. Ši tikslą jie pasiekė. „Švyturio“ struktūros plačiau neaptarsime, nes kalendoriaus pasirodymo sąlygas, išsamią turinio analizę ir vertinimą galime rasti literatūrologo Leono Gudaičio ir bibliografo Vlodo Žuko darbuose¹⁵. Kalendorius buvo palankiai sutiktas to meto skaitytojų ir recenzentų. Dalis „Švyturio“ tiražo išplatinta ir JAV.

Spaudos darbuotojas Antanas Rucevičius išleido 1917 metų „Lietuvių kalendorių“. Jį spausdino J. Bajevskio spaustuvė. Kalendoriaus turinys tiko dideliame skaitytojų būriui. „Lietuvių kalendorius“ informavo apie karo metu veikusias lietuvių draugijas, paminėjo mirusius žymius visuomenės veikėjus ir rašytojus. A. Rucevičius paskelbė pluoštą atsiminimų „Prūsų pyragai“; čia jis rašė apie spaudos draudimo metų knygų gabenimą ir platinimą Suvalkijoje. Kalendoriuje buvo F. Kiršos poezijos, prozos vertimų. „Lietuvių kalendorius“ pateikė ne tik šventųjų, bet ir tautinių vardų sąrašą.

Agronomo Aleksandro Stulginskio 1917 ir 1918 metų „Ūkininkų kalendorius“ turėjo padėti valstiečiams prisitaikyti prie karo ir okupacijos sąlygų. Leidėjo sumanymas pavyko, nes 1918 metų „Ūkininkų kalendoriuje“ A. Stulginskis rašė, kad pirmojo kalendoriaus teko spausdinti net 3 leidimus. Be aktualių Lietuvos žemės ūkio atkūrimo klausimų, kalendorius pateikė žinių apie draugijas, mokyklas, Lietuvių konferencijos darbą. A. Stulginskis parengė vieną geriausių aptariamo laikotarpio ūkininkams skirtų kalendorių.

¹³ *Kaunas D.* Spaudos tiražai 1905–1914 metais // *Knygotyra*. T. 10, sąs. 1 (1982), p. 78.

¹⁴ *Viltis*. 1911, sausio 28 (vasario 10).

¹⁵ *Gudaitis L.* Platėjantys akiračiai. Vilnius, 1977. P. 183–194; *Žukas V.* Pirmieji literatūriniai almanachai ir žurnalai // *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*. T. 7 (1968), p. 140–142, 171–174.

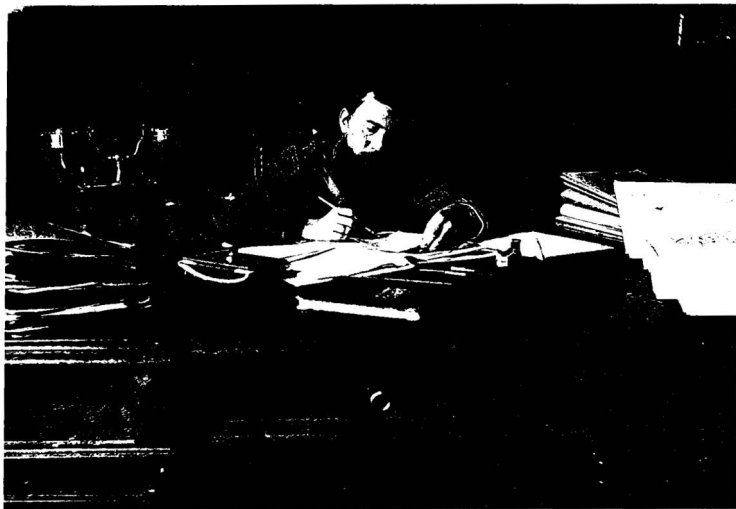
Iš kitų Vilniuje leistų kalendorių reikia paminėti 1916 metų „Vilniaus aidą“, pasižymėjusį turiningumu. Duomenų apie jo leidėją ar redaktorių kol kas neturime. „Vilniaus aidas“ kalendorinėje dalyje pateikė kalendorių (tarp jų ir lietuviškų) istorijos duomenų, lietuvių poetų kūrinį. „Vilniaus aide“ bendradarbiavo istorikas Petras Klimas, agronomas Aleksandras Stulginskis ir kiti. Kalendorius labai išsamiai apžvelgė visuomeninį lietuvių gyvenimą okupacijos metais. Sieninį nuplėšiamą kalendorių 1908–1914 m. leido spaustuvininkas M. Kukta.

KALENDORIŲ LEIDYBA KAUNE. Antrasis kalendorių leidimo centras – Kaunas, kuriame dominavo įvairių draugijų leidiniai. Kalendorius rengė ir leido penkios draugijos: Šv. Kazimiero, Šv. Grigaliaus Didžiojo vargonininkų, Lietuvių katalikų tarnaičių Šv. Zitos, Blaivybės, Josvainių vartotojų bei „Garnio“ ir „Ateities“ redakcijos, Onos Vitkauskytės knygynas, teisininkas Kazimieras Samajauskas. 1904–1917 m. Kaune pasirodė 3 sieniniai, 1 kišeninis ir 7 knygos formos lietuviški kalendoriai. Dauguma kalendorių ėjo nuo vienerių iki penkerių metų. Pirmąjį lietuvišką kalendorių Kaune parengė advokatas ir literatas K. Samajauskas. Tuoj po spaudos atgavimo jis išleido sieninį nuplėšiamą kalendorių „1905. Lietuviškas kalendorius“. Spėjama, kad M. Sokolovskio spaustuvė jį išspausdino 3000 egz. tiražu¹⁶. Tam lėšas skyrė Kauno vartotojų bendrovė „Nemunas“. Dėl šio kalendoriaus kilo sudarytojo Kazimiero Samajausko ir kalbininko Jono Jablonskio diskusija dienraštyje „Vilniaus žinios“¹⁷. Oponentai ginčijosi dėl kalendoriaus pavadinimo ir turinio. J. Jablonskis (tuo metu dažnai recenzavęs lietuviškus kalendorius) teigė, kad kalbos atžvilgiu būtų tikslus „Lietuvių ir Lietuvos kalendorius“, ir kritikavo menką literatūrinį turinį. K. Samajauskas prieštaravo recenzentui ir manė, kad sieninio kalendoriaus funkcija yra grynai informacinė. „1905. Lietuviškas kalendorius“ neišliko iki mūsų dienų. Sieninius kalendorius dar leido O. Vitkauskytės knygynas, „Ateities“ redakcija, Šv. Kazimiero draugija. Jie neturėjo didesnės reikšmės kalendorių leidybai Kaune.

Draugijų kalendoriai. Katalikų spaudos ir prekybos Šv. Kazimiero draugija 1906 m. pradėjo leisti „Kauno kalendorių“, ėjusį 34 metus. Iš kitų draugijų leidinių jis išsiskyrė universalesniu turiniu. Pirmaisiais metais „Kauno kalen-

¹⁶ Lietuvos TSR bibliografija. Serija: Knygos lietuvių kalba. Vilnius, 1988. T. 2, įr. 3005.

¹⁷ Samajauskas K. „Lietuviškas kalendorius“ ir Jablonskis J. „Lietuviško kalendoriaus“ autoriui atsakymas // Vilniaus žinios. 1905, vasario 15 (28).

2 pav. L. Gira prie savo darbo stalo

doriaus“ tiražas buvo 6000–8000, o nuo 1910 m. siekdavo 10 000–12 000 egz. Už kalendoriaus rengimą atsakė Šv. Kazimiero draugijos valdyba, kuriai vadovavo Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas. Be abejo, pastoviausi „Kauno kalendoriaus“ skaitytojai buvo šios draugijos nariai. Leidėjai skyrė jį kaimo skaitytojams ir platino visoje Lietuvoje. „Kauno kalendorius“ populiarino istorijos, gamtos ir technikos mokslus. Jau pirmajame 1907 metų kalendoriuje spausdinta iliustruota planetų apžvalga. Geografijos žinias plėtė pažintis su egzotiškais Afrikos ir kitų žemynų kraštais. Pirmojo pasaulinio karo metu „Kauno kalendorius“ nagrinėjo jo priežastis, eigą Lietuvoje. Istorikas kun. Antanas Alekna supažindino skaitytojus su Lietuvos istorija. Jis paskelbė Žemaičių vyskupijos, Kauno miesto istorines apžvalgas, kitus darbus. Skaitytojai rasdavo ir visuomeninio lietuvių gyvenimo tėvynėje bei užsienyje apžvalgų. Kalendoriuje buvo religinės tematikos rašinių, žymių bažnyčios veikėjų biografijų. Kismet jis pateikdavo žinių apie draugijų, švietimo ir kultūros įstaigų veiklą. Ypač daug dėmesio buvo skiriama lietuvių mokykloms. Laisvalaikio skaitinius sudarė proza, poezija, smulkioji tautosaka ir humoras. Daugiausia originalios kūrybos ar

vertimų paskelbė A. Jakštas, L. Gira, M. Vaitkus. Žemės ūkio ir sveikatos skyriai stengėsi pateikti įvairių naudingų patarimų. „Kauno kalendorius“ turėjo kasmetinį priedą – Šv. Kazimiero draugijos narių sąrašą. Katalikų spauda negailėjo „Kauno kalendoriui“ nei reklamos, nei pagyrimų. „Vienybėje“ ir „Draugijoje“ pasirodžiusios recenzijos pabrėžė aktualų turinį, informatyvumą, gerą poligrafinę išvaizdą¹⁸. Iš kitų pažiūrų kritikų kalendoriui kliuvo už uolų katalikybės propagavimą. „Lietuvos ūkininkas“ rašė, kad apsišvietusiam skaitytojui jis neturi jokios vertės¹⁹. „Kariaujančios kunigijos leidiniu“ draugijos kalendorių pavadino V. Biržiška, neteikęs jam didesnės reikšmės²⁰. Nepaisant prieštaringų vertinimų, „Kauno kalendorius“ nestokojo populiarumo.

Lietuvių katalikų blaivybės draugija 1910–1915 m. leido kalendorių „Dieve, padėk!“; jis buvo skirtas blaivybei propaguoti. Jo tiražai kelis kartus pralenkdavo kitų kalendorių tiražus: 1910 m. išspausdinta 30 000, 1911 – 40 000, 1912 – 50 000, 1913 – net 75 000 egz.²¹ Kartu jis buvo pigiausias iš visų tuometinių kalendorių ir kainavo 3–5 kapeikas. Kalendorius aiškino alkoholizmo žalą, blaivybės idėjas skleidė spausdinami prozos, poezijos kūriniai. „Dieve, padėk!“ bendradarbiavo Jurgis Tilvytis-Žalvarnis, Mikalojus Šeišys-Dagilėlis, Juozas Naruševičius, Juozas Tumas-Vaižgantas. Kalendorius kasmet išsamiai informavo apie „Blaivybės“ draugijos veiklą. „Dieve, padėk!“ tematiką ir turinį teigiamai vertino „Draugijos“, „Vienybės“, „Vilties“ recenzentai. V. Biržiška pagyrė jį už rūpestingą sudarymą.

1913 ir 1914 metų „Vargonininkų kalendorių“ išleido Šv. Grigaliaus Didžiojo vargonininkų draugija (įsteigta 1908 m.). Draugijos valdyba nutarė leisti šį kalendorių vietoj planuoto periodinio leidinio. Abejų metų „Vargonininkų kalendoriaus“ tiražai atitinkamai buvo 500 ir 600 egz.²² Draugijos nariai, sumokėję metinį mokesį, kalendorių gaudavo nemokamai. Kalendorius nepateisino nei leidėjų, nei skaitytojų lūkesčių. Jį daugiausia sudarė smulkios korespondencijos. Vargonininkai pasigedo muzikos teorijos ir technikos žinių. Kalendorius taip pat skelbė vargonininkų adresus, informavo apie draugijos veiklą Lietuvoje ir JAV. „Vargonininkų kalendorius“ sulaukė spaudoje įvairių

¹⁸ Mūsų kalendorinė literatūra // Draugija. T. 20, Nr. 77/78 (1913), p. 161.

¹⁹ Kauno kalendorius 1912 / A. // Lietuvos ūkininkas. 1912, kovo 15 (28).

²⁰ *Biržiška V.* Mūsų kalendoriai...

²¹ *Kaunas D.* Spaudos tiražai 1905–1914 metais.... P. 73–75.

²² Ten pat.

vertinimų, į kuriuos teko reaguoti ir leidinio redakcijai²³. „Vilties“ recenzentas L. Gira rašė, kad kalendoriaus reikšmę menkina korespondencijos, kuriose keliama tik vargonininkų ir klebonų santykiai²⁴. Praktinę vertę, jo nuomone, turėjo tik skelbiami vargonininkų adresai. L. Giros kritikai pritarė kiti recenzentai ir skaitytojai, kurių mintis apibendrino 1914 metų kalendorius. Draugijos valdyba žadėjo leisti „Vargonininkų kalendorių“ ir toliau, bet sutrukdė prasidėjusi kaizerinė okupacija.

Lietuvių katalikių tarnaičių Šv. Zitos draugija išleido vieną, 1914 metų „Tarnaičių ir darbininkų kalendorių“ 2000 egz. tiražu²⁵. Zitietės paskyrė jį draugijos įsteigėjui ir pirmininkui Juozapui Jarašiūnui pagerbti. Draugijos valdyba ketino leisti kalendorių ir toliau. „Tarnaičių ir darbininkų kalendorius“ informavo apie zitiečių veiklą Kaune, Vilniuje, Šiauliuose, Liepojoje, Rygoje ir Seinuose. Kuklią literatūrinę dalį sudarė prozos vaizdelių iš tarnaičių gyvenimo vertimai, J. Naruševičiaus eilėraštis. Skyrius „Naudingi tarnaitėms pamokiniškai“ turėjo nemažai praktinių patarimų darbo sąlygų, namų tvarkymo, etikos ir higienos klausimais. Dalis leidinio skirta užrašams ir reklamai. Kitiems skaitytojams „Tarnaičių ir darbininkų kalendorius“ buvo mažai naudingas.

Josvainių vartotojų draugijos valdyba išleido 1915 metų „Pirmąjį Lietuvos vartotojų draugijų kalendorių“. Jo tiražas siekė 5000 egz.²⁶ Kalendoriaus prarmė skelbė, kad leidėjų tikslas – suvienyti visas Lietuvos vartotojų draugijas. Jie nutarė kalendoriuje surinkti jau spausdintą ir naują medžiagą, o kitais metais išleisti turtingesnę leidinį. Planai neišsipildė, nes kalendorius dėl karo pasirodė pavėluotai (1915 m. kovo mėn.). Jį išspausdino S. Banaičio spaustuvė Kaune. „Pirmasis Lietuvos vartotojų draugijų kalendorius“ stengėsi duoti kuo daugiau naudos vartotojų draugijoms. Jis pateikė pavyzdinius tokios draugijos įstatus, nemažai praktinių patarimų. Kalendorius supažindino su Anglijos ir kitų Europos šalių kooperacijos istorija, trumpai informavo apie vartotojų draugijų veiklą Lietuvoje. Skyrelis „Svarbesnieji atsitikimai lietuvių gyvenime 1914 m.“ paminėjo politikos, kultūros, spaudos įvykius. Kalendorių užbaigė Josvainių

²³ Dėl „Vargonininkų kalendoriaus“ kritikos / *Kalendoriaus redakcija* // *Viltis*. 1914, kovo 27 (balandžio 9).

²⁴ *Gira L.* „Vargonininkų“ kalendorius“ 1914 m. // *Viltis*. 1914, vasario 9 (22). (Mūsų raštai.)

²⁵ *Kaunas D.* Spaudos tiražai 1905–1914 metais... P. 76.

²⁶ *Vilimavičius A.* Lietuvių vartotojų draugijų kalendorius // *Viltis*. 1915, vasario 20 (kovo 5). (Mūsų kalendoriai.)

miestelio istorija su žymesnių pastatų nuotraukomis. Visi „Vilties“, „Lietuvos ūkininko“, „Lietuvos žinių“ ir „Vienybės“ recenzentai pabrėžė leidinio naudingumą Lietuvos kooperacijos plėtojimui, bet kritikavo kalbos klaidas, pasitaikančius netikslius faktus, poligrafinę kokybę. L. Gira papildomai nurodė, kad kalendariumas ir dalis informacinės medžiagos perspausdinta iš „Mūsų kalendoriaus“²⁷. Geriausiai jis įvertino kooperacijos klausimams skirtą dalį.

Periodinių leidinių redakcijų kalendoriai. Kaune kalendorius leido humoro ir satyros laikraščio „Garnys“ ir ateitininkų žurnalo moksleiviams „Ateitis“ redakcijos. Pastaroji trejus metus (1912–1914) rengė „Lietuvių moksleivijos draugą“. Tai buvo pirmasis specialiai moksleiviams skirtas kalendorius su užrašų knygele: jis pritaikytas mokslo metams. „Lietuvių moksleivijos draugas“ iš karto sulaukė pasisekimo, o jo tiražas nuo 1000 pakilo iki 2000 egz.²⁸ Kalendorius buvo labai informatyvus: moksleiviai gaudavo žinių apie mokyklas, mokslo dalykus, periodinius jaunimo leidinius, sužinodavo įvairiausių statistikos faktų. „Lietuvių moksleivijos draugas“ ugdė savišvietą, savarankiško darbo įgūdžius. Leidėjai palaikė tiesioginį ryšį su moksleiviais ir mokytojais. Karo aplinkybės privertė laikinai sustabdyti „Garnio“ leidimą. Redakcija, norėdama atsilyginti prenumeratoriams už patirtą nuostolį, vietoj 7–12 numerių 1914 m. išleido laikraščio kalendorių. Jis buvo daug pranašesnis už vilniškį „Juokų“ kalendorių. „Garnio“ kalendorius turėjo humoristinį kalendariumą su „ūkiškais patarimais“, „šventėmis“ ir „oro spėjimais“ kiekvienam mėnesiui. L. Gira savo recenzijoje teigiamai vertino garnišką sąmojingumą aktualiomis Vilniaus lietuvių ir lietuvių kalbos rašybos reformos temomis²⁹. Recenzentas padėkojo už „smagią dovanėlę lietuvių visuomenei“ ir kvietė įsigyti „Garnio“ kalendorių knygynuose arba „Vienybės“ redakcijoje Vilniuje.

Kaune 1904–1917 m. išleisti kalendoriai užėmė gana svarbią vietą tarp Lietuvos kalendorių, praturtino teminę ir funkcinę šių leidinių įvairovę.

KALENDORIŲ LEIDYBA SEINUOSE IR KITUR. Seinų kultūriniam gyvenime 1906–1915 m. aktyviai reiškėsi katalikiška švietimo ir labdaros „Žiburio“ draugija. Ji taip pat užsiėmė leidybine veikla. Draugija rengė ir savo kalendorių, ėjusį 1907–1914 m. Seinuose, o 1916–1917 m. – Rusijoje. Gautą pelną „Žiburys“ skyrė „naudingų knygų leidimui“. „Žiburio“ kalendoriaus tiražas 1908

²⁷ Gira L. Pirmasis Lietuvos vartotojų draugijų kalendorius 1915 metais / *Sg.* // *Viltis*. 1915, kovo 17 (30).

²⁸ *Kaunas D.* Spaudos tiražai 1905–1914 metais... P. 75–78.

²⁹ L. Gira. „Garnio“ kalendorius / *Tasai* // *Viltis*. 1915, gegužės 26 (birželio 8).

m. buvo 10 000, o 1911 m. jau padidėjo iki 15 000 egz.³⁰ Jį spausdino Juozo Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir bendrovės spaustuvė. „Žiburio“ kalendorių, be kalendariumo ir informacinio skyriaus, sudarė įvairios tematikos medžiaga. „Žiburys“ stengėsi nagrinėti kuo daugiau tuometinei visuomenei rūpimų klausimų. Kalendoriaus autoriai rašė religijos, patriotizmo, auklėjimo, mokyklų, draugijų, blaivybės, istorijos, savišvietos temomis. „Žiburys“ duodavo ūkio (namų statybos, bitininkystės ir kt.) patarimų. Šis kalendorius neturėjo grožinės literatūros skyriaus, bet propagavo liaudies muziką. Jis kasmet spausdindavo 2–3 harmonizuotas dainas su natomis. Viena „Vadovo“ žurnalo recenzija kalendorių vertino už įvairių turinį ir už tai, kad išvengė provincijos žymės³¹.

Aptariamam laikotarpiui buvo keliskart bandoma leisti regioninius (Biržų, Panevėžio, Skuodo) kalendorius.

Kunigas Povilas Jakubėnas ir teisininkas bei spaudos bendradarbis Martynas Yčas 1910–1914 m. rengė ir leido „Biržų kalendorių“. Rengėjai siekė suburti vietinius bendradarbius. Kalendoriaus „Ūkio dalykų“ skyriuje savo referatus skelbė Biržų ūkio ratelio nariai. Sveikatos, higienos ir blaivybės klausimais rašė Biržų gydytojas M. Kuprevičius. M. Yčas 1911 metų „Biržų kalendoriuje“ paskelbė Biržų istorinę apžvalgą, vėliau – lietuvių kultūros, spaudos istorijos straipsnių. Kalendoriuje buvo lietuvių poetų, rusų prozos klasiko A. Čechovo kūrybos (M. Yčo vertimų). Kalendorius informavo apie lietuvių įstaiigas, draugijas, mokyklas, spaudą Biržuose, prekymečius. Komercinės reklamos skyriuje skelbėsi daugiausia biržiečiai. „Biržų“ kalendorių teigiamai įvertino žurnalas „Draugija“³². Kalendoriaus tiražas 1912 m. buvo 3000 egz.³³

Panevėžyje Juozo Masiulio knygynas 1913–1914 m. leido šiam miestui ir jo apylinkėms skirtą kalendorių. Pirmaisiais leidimo metais jis turėjo antraštę „Panevėžio kalendorius“, o antraisiais – „Draugas“. 1914 metų kalendorius teikė informaciją apie Panevėžio miestą, spausdino rašinius apie vaikų auklėjimą ir savišalpa, rašymo pradžiamokslį, kelis eilėraščius, prozos vaizdelį. Antrųjų metų kalendoriaus redaktorius ir pagrindinis autorius buvo pedagogas bei literatas Matas Grigonis, dirbęs Panevėžyje. Jis skelbė savo kūrinėlius, apžvelgė Motiejaus Valančiaus, Petro Armino-Trupinėlio, Jono Juškos kūrybą, rašto atsiradi-

³⁰ *Kaunas D. Spaudos tiražai 1905–1914 metais... P. 77–78.*

³¹ „Žiburio“ kalendorius 1914 metams // *Vadovas*. T. 16, Nr. 63 (1913), p. 307.

³² *Biržų kalendorius 1913 / A. K. // Draugija*. T. 20, Nr. 77/78 (1913), p. 152.

³³ *Kaunas D. Spaudos tiražai 1905–1914 metais... P. 74.*

mo istoriją. M. Grigonis ėmėsi ir žvejybos, sveikatos temų. Kalendorius pateikė pluoštelį informacinių žinių apie prekymečius, pašto tvarką.

Pasirodė 1916 metų „Skuodo lietuvių kalendorius“. Jis buvo pats kukliausias tiek turiniu, tiek išvaizda iš visų tuometinių kalendorių. „Skuodo lietuvių kalendorių“ sudarė kalendariumas ir trumpos informacinės žinios apie Skuodo dekanato bažnyčias bei dvasininkus. Šį kalendorių sudarė ir Liepojoje išleido kunigai Pranciškus Žadeikis ir Antanas Šilgalis, bendradarbiauę periodikoje.

Spauda vieningai ir pagrįstai peikė Aleksandro Bendiko Salantuose rengtą ir leistą „Keleivio“ kalendorių, kuris „išeinąs į Žemaičius ir Lietuvą. Ūkininkų kalendorius dėl miestelėnų ir sodiečių pritinkąs...“. Draudžiamos spaudos platinotojas, kalendorių ir elementorių sudarytojas A. Bendikas „Keleivį“ leido 1904–1914 m., o vėliau atnaujino jo leidimą nepriklausomybės metais. J. Jablonskis apie pirmųjų metų „Keleivį“ atsiliepė taip: „Visas šito „visuresančiojo“ žmogaus kalendorius padaro tokį sunkų įspūdį, jog nežinai žmogus nė ko sakyti“³⁴. A. Bendiko kalendoriaus skaitytojai buvo mažiausiai išsilavinę Lietuvos kaimo žmonės. Sudarytojas vartojo senąją rašybą, kalbą teršė svetimybėmis. „Keleivio“ turinys buvo labai skurdus, daugiausia vietos užėmė A. Bendiko eilėmis ir proza parašyti didaktiniai kūrinėliai religijos, blaivybės temomis. Šis kalendorius nedavė jokios naudos skaitytojams.

Kalendorių apipavidalinimas. Poligrafinė ir meninė kalendorių išvaizda palyginti su spaudos draudimo metų leidiniais pamažu tobulėjo. Žinoma, Lietuvos leidėjams rūpėjo leisti kuo pigesnius kalendorius, prieinamus dideliame pirkėjų būriui. Iki 1915 m. kalendorių kainos svyravo nuo 3 iki 35 kapeikų, ir iš dalies jos parodo šių leidinių poligrafinę kokybę. Kalendoriai buvo leidžiami minkštais viršeliais, vidutinio formato. Reguliariau ėjusių leidinių apimtis siekė 80–120 puslapių. Jų išvaizda daug priklausė nuo poligrafinės technikos. Moderniau įrengtose J. Zavadskio, S. Banaičio spaustuvėse pasirodžiusių kalendorių kokybė gerokai pralenkė A. Syrkinio, J. Bajevskio ar kitų įmonių darbus. Meninė kalendorių išvaizda irgi buvo įvairaus lygio, dauguma jų iliustruoti. Spaustuvininkai stengėsi panaudoti išraiškingesnę nevienodo dydžio šriftą. Kalendorių patrauklumą turėjo didinti Lietuvos vaizdų ar žymių asmenų nuotraukos, užsienio ir lietuvių dailės kūrinių reprodukcijos, grafika (vinjetės, atsklandos, užsklandos, inicialų raidės). Tekstą (ypač mokslo populiarinimo raši-

³⁴ *Jablonskis J.* Raštai. Kaunas, 1932. T. 1, p. 96.

nus) pagyvino siužetinės iliustracijos (piešiniai, brėžiniai). Prie kalendorių meninės išvaizdos prisidėjo to meto lietuvių knygos grafikai. Antanas Žmuidzina-
vičius sukūrė 1918 metų „Mūsų kalendoriaus“ viršelį. Jis panaudojo tautinius
motyvus: Vytį, juostų ornamentą. Pastaroji panaudota ir „Vilniaus kalendo-
riaus“ viršeliuose. Kalendorius puošė Vytauto Bičiūno, Antano Jaroševičiaus
grafikos darbai. Petras Rimša sukūrė skoningą Biržų kalendoriaus viršelį. Jis
taip pat laikėsi tautodailės tradicijų. Poligrafine ir menine išvaizda iš kitų išsi-
skyrė „Vilniaus kalendorius“ ir dar keli leidiniai. Apskritai šio laikotarpio kny-
gų grafikoje meninis kalendorių apipavidalinimas užėmė kuklią vietą.

Knygotyros medžiaga 1904–1917 m. kalendoriuose. Apžvelgiamo laikotar-
pio kalendoriai gali būti naudingas ir įdomus knygotyros duomenų šaltinis.
Juose rasime įvairios (teorinės, istorinės, praktinės) knygos istorijos, bibliofili-
jos, bibliotekininkystės, bibliografijos, medžiagos.

Kalendoriuose esančios svarbesnių pasaulio įvykių chronologinės lentelės
pateikė knygos istorijos faktų: žymėjo spaudos išradimo, pirmųjų lietuviškų
spaudinių, lietuvių spaudos uždraudimo ir atgavimo sukaktis. 1916 metų „Vil-
niaus aido“ kalendariume įdėtas rašinys „Kalendorius ir metų skaitymas“ ap-
žvelgė kalendoriaus istoriją, paminėjo L. Ivinskio „Metskaitlius“ ir Erdmono
Šesnako „Prūsiškas kalendras“. 1918 metų „Mūsų kalendorius“ netgi pažymė-
jo Frydricho Kuršaičio „Vokiečių-lietuvių kalbų žodyno“ spausdinimo pradžios
(1868) 50 metų sukaktį. Kalendoriuose būdavo ir platesnių rašto ir knygos is-
torijos darbų. 1915 metų „Panevėžio kalendorius“ išspausdino M. Grigonio
rašinį „Kaip žmonės išmoko rašyti“ su iliustracijomis. Kai kuriuose darbuose
įsivėlė ir apmaudžių klaidų. 1912 metų „Biržų kalendariuje“ M. Yčas paskelbė
„Mūsų rašto istoriją“. Autorius teigė, kad pirmoji lietuviška knyga buvo Sta-
nislovo Rapolionio 1545 m. išspausdinta „Giesmė apie bernelį Jėzų...“. Toliau
M. Yčas rašė: „Ir štai 1695 m., t. y. 150 metų nuo Rapagelionio [Rapolionio –
aut. past.] knygos išleidimo, didžiai mokytas vyras, lietuvių kalbos žinovas, ka-
nauninkas Mikalojus Daukša iš lenkų kalbos išverčia knygutę „Katekizmas“ ir
1699 m. išleidžia „Postilla katolicka“. Vėlesni lietuviškos knygos istorijos fak-
tai M. Yčui buvo žinomesni. „Vilniaus kalendariuje“ daug dėmesio skirta spau-
dos draudimo laikotarpiui. Jis 1908 m. plačiai paminėjo „Aušros“ dvidešimt-
penketį. Prozininkas Kazys Lekeckas aptarė „Aušros“ pasirodymo aplinky-
bes, pabrėžė jos reikšmę lietuvių kultūrai. Istorikas Konstantinas Šakenis pa-
teikė apžvalgą „Trumpa „Ausros“ istorija“. Poetai Justinas Zubrickas ir Mi-
kalojus Šeizys-Dagilėlis skyrė „Aušrai“ po eilėraščių. J. Zubricko eilėse nuskam-
bėjo nepriklausomybės idėja:

*Taip ir apmirus dvasia Lietuvos,
„Auszrą“ išvydus, ūmai atsigavo,
Pančius numetus, gal būt, iškovos,
Brangią liuosybę, kurios pageidavo.*

Šiame kalendoriuje taip pat buvo Kazio Griniaus atsiminimai apie Vinčą Kudirką. Kalendoriaus redaktorius V. Pauliukonis straipsnyje „Kova dėl spaudos“ nagrinėjo spaudos draudimo priežastis, aptarė kontrafakcijų leidybą, „Aušrą“, knygnešystę. Poetas J. Kriščiūnas-Jovaras publikavo eilėrašį „Knygnešys“. 1914 metų „Vilniaus kalendoriaus“ įžanginiame straipsnyje „10 metų spaudos atgavimo sukaktuvės“ apžvelgiama spaudos draudimo leidiniai ir raginama organizuotai bei sistemingai leisti mokslo populiarinimo ir grožinę literatūrą. 1917 metų „Lietuvių kalendorius“ išspausdino A. Rucevičiaus atsiminimus apie knygnešystę Suvalkijoje. Tų pačių metų „Lietuvos kalendorius“ paminėjo Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio ir Jono Ambrozaičio-Šiaulių Dėdės veiklą spaudos draudimo metais.

1913 metų „Vilniaus kalendoriuje“ buvo įdėta istorinė Anglijos spaudos apžvalga. 1912 metų „Kauno kalendorius“ paskelbė statistinių duomenų iš periodinės katalikų spaudos istorijos Lietuvoje, Čekijoje ir Vokietijoje. Panašių žinių galime rasti ir kituose kalendoriuose, be to, ne kartą rašyta ir leidybos klausimais. 1915 metų „Kauno kalendorius“ nagrinėjo Lietuvos periodinės spaudos leidimo sąlygas karo metu. 1917 metų „Mūsų kalendorius“ skyriuje „Lietuvos gyvenimas karo metu“ įdėjo Lietuvių mokslo draugijos vadovėlių leidybos padėties apžvalgą. „Kauno kalendorius“ dažnai kėlė Šv. Kazimiero draugijos leidybos ir prekybos problemas. Kalendoriai informavo apie pirmąją lietuvių spaudos parodą, vykusią 1914 m. birželio mėn. Vilniuje, naujus knygy-nus, spaustuves, knygrišyklas. Iš 1913 metų „Švyturio“ kalendoriaus sužinome, kad 1912 m. kovo mėn. Konstancija Janulaitytė atidarė „Knygų taisymo“ dirbtuvę–knygrišyklą Vabalninke.

Bibliofilijai tenka kuklesnė vieta. „Kauno kalendorius“ nuo 1909 m. kasmet informuodavo apie Lietuvių katalikų skaitymo mylėtojų draugijos (pirmininkas kun. Povilas Januševičius) veiklą. 1913 metų „Švyturys“ pranešė, kad 1912 m. rugpjūčio mėn. patvirtinti Jurbarko skaitymo mylėtojų draugijos įstatai. Kaupti asmenines bibliotekas ragino „Lietuvių moksleivijos draugas“ ir „Žiburys“.

Aktualias šio laikotarpio bibliotekų ir skaitybos problemas dažnai gvildeno ne tik periodinė spauda, bet ir kalendoriai. Daug dėmesio bibliotekoms

skyrė įvairių draugijų kalendoriai. „Žiburyš“ pateikė žinių apie „Žiburio“ draugijos skyrių bibliotekas. 1914 metų „Dieve padėk!“ išspausdino 9 „Blaivybės“ draugijos skyrių bibliotekų-skaityklų fondų teminę apžvalgą. „Kauno kalendorius“ kasmet informuodavo apie Lietuvių katalikų viešosios bibliotekos (įsteigta 1906 m.) veiklą, materialinę būklę, fondo komplektavimą, darbuotojus. Šis kalendorius taip pat supažindino su „Saulės“ draugijos bibliotekomis. Apie Lietuvių mokslo draugijos bibliotekos fondo komplektavimą nuolatos pranešinėjo „Švyturys“, „Lietuvos kalendorius“, „Mūsų kalendorius“ ir kt.

Kalendoriuose buvo keliami teoriniai ir praktiniai skaitybos klausimai. Kalendoriai aiškino skaitymo tikslus, savišvietos ir lektūros pasirinkimo svarbą. Prie skaitymo tyrimų priklausytų „Vargonininkų kalendoriaus“ 1914 metais paskelbta skaitytojų nuomonių apie šio leidinio turinį analizė. Kompleksiškai skaitymą (skaitymo tikslus, kultūrą ir metodiką, lektūros pasirinkimą) nagrinėjo Antano Maliausko straipsnis „Knygų ir laikraščių skaitymas“ 1914 metų „Kauno kalendoriuje“. Pagrindiniu skaitymo tikslu jis laikė savišvietą. Plačiai šia tema rašė ir 1909 metų „Žiburio“ kalendorius. Jis kėlė tokius klausimus: „Ar žinai, ką ir kaip skaityti?“, „Skaityk laikraštį“, „Naudokis knygynu“, „Išitaisyk sau naminių knygyną“, „Ar supranti, kaip reikia skaityti?“ Kalendoriuose visada buvo skiriama dėmesio periodikos skaitymo reikšmei. 1912 metų „Švyturyje“ Peliksas Bugailiškis tyrinėjo periodikos skaitymo ypatybes Kauno gubernijoje. 1915 metų „Mūsų kalendorius“ specialiai periodikos skaitytojams įdėjo tarptautinių žodžių žodynėlį „Laikraščių paaiškintojas“. Straipsnių periodikos skaitymo tema taip pat pasirodydavo „Žiburyje“ ir „Kauno kalendoriuje“. Skaitymo kultūros ir metodikos dalykų esama jau minėtuose kalendoriuose bei „Lietuvių moksleivijos drauge“. „Žiburyš“ akcentavo skaitytojo elgesį su knyga ir ragino tinkamai ją prižiūrėti bei saugoti. „Lietuvių moksleivijos draugas“ ugdė bibliofilinius interesus ir skaitymo sistemos įgūdžius. Moksleiviai buvo skatinami daryti užrašus. Čia pateikti tokių užrašų pavyzdžiai su atitinkamais skirsniais: „Mano knygynėlis“, „Perskaitytos knygos“, „Kas reikia perskaityti“. Išsamiau apie skaitymo sistemos būtinumą rašė Povilas Dogelis 1912 metų „Kauno kalendoriuje“. Kaip matyti, skaitybos temą plačiausiai nagrinėjo „Žiburyš“ ir „Kauno kalendorius“.

Kalendoriuose esama einamosios, rekomenduojamosios, knygų leidybos ir prekybos bibliografijos bandymų. Daugelis kalendorių spausdino tuometinės lietuvių periodikos sąrašus. Juose buvo registruojama Lietuvos, Mažosios Lietuvos, Škotijos ir JAV periodiniai leidiniai pagal pasirodymo vietą. Kartais kalen-

doriai paskelbdavo bibliografinių periodikos apžvalgų. Viena jų apie JAV lietuvių periodiką pateikė Otas Juozas Širvydas 1910 metų „Vilniaus kalendoriuje“. Kalendoriai rekomendavo skaitytojams atitinkamos literatūros sąrašus, skaitymo programas savišvietai. 1913 metų „Vilniaus kalendoriuje“ Albinas Rimka parengė jaunimui skirtą „Gamtos mokslų lavinimosi programėlę“, kurioje buvo surinkta literatūra lietuvių ir rusų kalba. Tame pačiame kalendoriuje A. Rimka siūlė susipažinti su literatūra apie „visuomenės sroves Vakarų Europoje“. 1907 metų „Darbininkų kalendorius“ išspausdino V. Kapsuko sudarytą „Lavinimosi programą“, skirtą politiniam darbininkų švietimui. Kalendoriai taip pat spausdino knygynų, leidyklų katalogus. „Kauno kalendorius“ nuolat pateikdavo jau pasirodžiusių ir numatomų išleisti Šv. Kazimiero draugijos leidinių katalogus (nuo 1912 m. – anotuotus). Juose pateikiami duomenys apie leidinių tiražą, spaustuvę, kainą ir prekybą. 1917 metų „Kauno kalendorius“, pristatydamas leidybinę šios draugijos dešimtmečio veiklą, parengė 1914–1915 m. leidinių katalogą. „Lietuvos“ knygynas Vilniuje išleido 1907 metų kalendorių kartu su knygyno asortimento katalogu.

Šio laikotarpio kalendorių komercinės reklamos skyriuose dominavo lietuvių spaudinių, knygynų, leidybos bendrovių, spaustuvių ir knygrišyklų skelbimai.

Lietuvos kalendorių leidimas 1904–1917 m. vyko sudėtingu lietuviškos knygos istorijos metu. Nuo spaudos draudimo panaikinimo iki Pirmojo pasaulinio karo buvo kuriami poligrafijos ir leidybos pagrindai. Pirmasis pasaulinis karas sutrukdė šią veiklą ir diktavo nepalankias politines bei kultūrinės sąlygas.

Aptariamo laikotarpio kalendoriai – populiariausi knygų produkcijos leidiniai Lietuvoje; jie plito ir toli už tėvynės ribų. Kalendoriai darė reikšmingą įtaką švietimui. Skaitytojų kontingento daugumai jie buvo pagrindinė lektūra, labiau išsiplėtė teminė ir funkcinė kalendorių įvairovė. Šiuo laikotarpiu pasirodė pirmieji specialios paskirties kalendoriai moksleiviams, tarnautojams, kūrybinei inteligentijai. Jų tradicijas vėliau tęsė ir subrandino nepriklausomos Lietuvos kalendoriai. Kalendorių produkciją 1904–1917 m. sudarė nevienodo lygio turinio ir poligrafijos atžvilgiu leidiniai, bet geriausi jų atliko savo švietėjišką ir kultūrinį vaidmenį. Lietuvos kalendorių istorijai 1904–1917 metai reikšmingi kaip naujų tradicijų formavimosi ir vystymosi etapas.

Įteikta 1997 m. gegužės mėn.

NIJOLĖ LIETUVNINKAITĖ LITHUANIAN CALENDARS IN 1904–1917

Summary

More favourable conditions were formed for publishing industry after cancellation the printing interdiction in Lithuania. The first Lithuanian printing – houses, book – shops, libraries, schools, societies, publishing houses have been organized in Vilnius, Kaunas, Seinai and other places. Demand for books have increased for enlightenment purposes. In 1904–1917 was predominance of popular science and training literature in publication of books.

Lithuanian calendars were published in large editions (approximately 15 000 copies). There was the largest circulation in the book market. There have been published more than 40 titles of calendars in this period. The most important publishers have lived in Vilnius and Kaunas.

The half of all Lithuanian calendars' production belongs to Vilnius publishers. These calendars have been issued by J. Zawadzki and M. Šlapelienė book – shops, the editorial board of the newspaper „Lietuvos ūkininkas“, publishing houses „Šviesa“ and „Žinynas“, private publishers J. Rinkevičius, A. Rucevičius and the others. Five societies in Kaunas (St. Kazimieras, Organists of St. Grigalius the Great, Soberness and so on) have issued the calendars. Also the calendars have been issued in Seinai, Panevėžys, Biržai and other places.

The First World War stopped or temporarily suspended the publishing activities. The issue have been renewed in the year of German occupation.

The famous Lithuanian writers, historians, economists, agronomists, lawyers have been contributing to these calendars. The calendars have been popularizing fiction, helped for acquiring some knowledges of Lithuanian history, natural sciences, agriculture and medicine. Various readers with different views and development could make one's choice.

In 1904–1917 Lithuanian calendars have been attached to information and educational work. They kept a traditional structure (a calendar and appendix), but their pithiness and informativeness had become more significant. Many readers have been satisfied with Lithuanian calendars, which had been devoted to the farmers, pupils, intellectuals and the broad public.

Plenty of press reviews have confirmed the great importance and popularity of calendars among the people.

These calendars are useful in nowadays for the book scientists. They give various news and facts about Lithuanian press, libraries, bibliophilic societies, reading, book – shops in 1904–1917.